

**METODOLOGIA PER A LA
RECOL·LECCIÓ, LOCALITZACIÓ I
CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS**

Antoni Ordinas Garau

Professor de Ciències de la Terra de la UIB

PRELIMINARS: LA INTERDISCIPLINARIETAT DE LA TOPONÍMIA

De l'interès pels noms de lloc hi participen diverses ciències, entre les quals destaquen la filologia, la geografia i la història. No obstant això, són moltes més les que, de manera auxiliar, poden aportar i a la vegada rebre aportacions de l'estudi toponímic. Cartografia, fotografia aèria, geomorfologia, geologia, arqueologia, dialectologia, biogeografia, etnologia, història local, geografia rural,... en constitueixen una mostra. Així ho confirmen nombrosos autors procedents de ciències diverses:

«La toponímia forneix una infinitat de dades a la geografia humana, sobretot, i a la cartografia, és evident; però també a la geografia botànica (...) i molt especialment a la cartografia històrica».

Joan Coromines

«De tal modo las palabras llevan la esencia humana de las cosas, que las que son nombres propios, los geográficos, los toponímicos, llevan un paisaje, y a las veces basta sólo oír la palabra para adivinar lo que pueda ser la tierra que recibió aquel nombre».

Miguel de Unamuno y Lugo

«I encara voldria remarcar el valor enciclopèdic o interdisciplinar que brolla de la toponímia: homes i dones, fets històrics, plantes i animals, pesca i navegació, la morfologia del terreny, religiositat i superstició, aspectes que recullen l'ample espai que hi ha entre l'home i la natura. Altres vegades he parlat del caràcter ecològic dels topònims i del seu valor didàctic, perquè a través dels noms de lloc es pot conèixer i estimar la vida, els homes i les dones, la història, la llengua i el territori d'un poble».

Marià Torres Torres

«El vocabulari geogràfic local i la toponímia de cada idioma formen un substrat de saber que encara ha de ser explotat, tant per a la identificació de varietats dels fenòmens que estudiam com per a visions culturals comparatives».

Carl Sauer

«La toponímia, o ciència de la nomenclatura dels llocs, necessita per al seu estudi, grans coneixements de geografia, filologia i història. Els noms geogràfics, o nomenclatura geogràfica, interessen al cartògraf perquè sense ells no es poden identificar els detalls i llocs representats en els mapes. Resulta realment impossible referir-se a punts determinats d'un mapa sense emprar els noms corresponents».

Erwin Raisz

Aquesta interdisciplinarietat afecta també a la metodologia per a la recol·lecció, localització i classificació dels topònims, exigint al toponimista uns mínims coneixements de cada una de les disciplines que intervenen en el procés d'arplega.

LA RECOL·LECCIÓ

Per a la recol·lecció de la toponímia d'un determinat indret és recomanable, prèviament, aconseguir tota la informació ja publicada relativa a possibles reculls anteriors, així com la cartografia disponible, la qual ens podrà servir d'una part com a font i d'altra com a suport del recull a realitzar. En el cas de les Illes Balears, es troben algunes obres relatives a reculls bibliogràfics sobre toponímia balear (Ordinas, A., 1994 i 1998) que poden facilitar aquesta primera recerca. No obstant això, no cal oblidar el caràcter eminentment oral de la toponímia. Els topònims –i més encara els microtopònims– com a font de coneixement i alhora exponents culturals d'una antiga societat àgrafa, tradicionalment han estat transmesos per un tipus de difusió per contagi o contigüitat entre individus; de manera que conformen un patrimoni bàsicament i secularment transmès de forma oral. Aquest contacte només ha estat parcialment substituït quan s'ha imposat la societat culta, consumidora de productes bibliogràfics i cartogràfics. Per tant, la recol·lecció de la toponímia actual implica l'entrevista amb els millors coneixedors dels diversos indrets (pastors, caçadors, amos de possessió, pagesos, pescadors, propietaris, etc.). Molt sovint es tracta d'una tasca d'investigació semblant a la policial que ens ha de dur a parlar amb tots els possibles informadors fins a exhaurir-ne les possibilitats. L'entrevista, encara que ocasionalment, pot tenir lloc sobre el terreny el qual, si és possible, s'ha de creuar en forma d'itinerari i amb repetides aturades, especialment a aquells indrets elevats o de bona visibilitat. És del tot recomanable que el toponimista hagi practicat l'observació directa fins i tot prèviament, de forma que el trepig del terreny

amb antelació estalviarà esforços i millorarà notablement el resultat final. Quan l'entrevista sobre el terreny no sia possible, la qual cosa, de fet, resulta molt freqüent, es fa indispensable comptar amb el suport cartogràfic i/o fotogràfic de la major escala que es disposi per tal de facilitar el reconeixement del territori fins i tot als propis informadors entrevistats que el sàpiguen interpretar correctament. També les fonts escrites, tot i que solen assumir una funció complementària respecte de les orals, poden subministrar informació toponímica, sobretot toponímia històrica (cadastres, actes notariais, arxius privats, etc.). Aquests tipus de fonts permeten datar els topònims i fer-ne un seguiment a través del temps, pel que poden ser de gran ajut a l'hora de descobrir-ne l'origen i l'etiologia.

Entre les passes que configuren la metodologia per a la recol·lecció dels topònims és remarcable la de gravar les entrevistes pels avantatges evidents que l'enregistrament implica, sense oblidar, el complement de les necessàries anotacions per escrit. Paral·lelament, es fa del tot necessari crear un fitxer o base de dades (Ordinas, 1995) on es reculli tota la informació disponible per a cada un dels topònims i que bàsicament pot fer referència a la fonètica (trets dialectals), la descripció geogràfica i qualsevol altra informació complementària, especialment de caire històric, que podrà servir, entre altres i si fa el cas, a resoldre l'etimologia i l'etiologia. Aquesta tasca, immediatament posterior al treball de camp i consistent en emmagatzemar la informació recollida, constituirà la fase prèvia d'una ulterior classificació, pel que no està de més el disseny previ d'una base de dades informatitzada i d'una o diverses classificacions que molt probablement s'hauran de revisar i modificar a mesura que el recull toponímic avanci per tal d'adaptar-se a les necessitats que puguin sorgir.

LA LOCALITZACIÓ

Una informació que tampoc pot faltar és la relativa a la localització geogràfica precisa del topònim. No cal oblidar que tal com es dedueix de la pròpia etimologia de la paraula, un nom de lloc o topònim (del grec τόπος, lloc, i ονόμα, nom) comporta un vincle estret entre el nom i el lloc geogràfic que el primer identifica, de manera que, sense localitzar el topònim perd la meitat, almenys, de la seva informació. I a l'hora de situar els topònims —tant si són puntuals, lineals o zonals— es fa indispensable l'ús de la cartografia i/o la fotografia aèria. A més, és recomanable per poder localitzar amb precisió, que es tracti de cartografia a gran escala la qual permet visualitzar tots els detalls del territori. La simple anotació de les coordenades geogràfiques o UTM resulta insuficient en el cas dels topònims lineals i zonals. En qualsevol cas i en conseqüència, cal ser destres en el maneig de la cartografia i tenir facilitat per a la lectura i interpretació dels mapes topogràfics. En el cas de les Illes Balears, tenim la fortuna de comptar amb el que és una font toponímica i un mapa de treball alhora per a la realització de qualsevol recull dins l'àmbit geogràfic de l'arxipèlag. Es tracta del *Mapa Topogràfic Balear* a escala 1:5.000 aixecat per encàrrec de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear durant el període 1990-1995 i sota la coordinació d'especialistes del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Bale-

ars. Format per 713 fulls de poc més de 8 km² d'extensió, va significar el recull i tractament per al conjunt de l'arxipèlag d'uns 50.000 topònims, xifra que, en el cas de l'illa de Mallorca on ja s'havia realitzat prèviament el major recull, suposava duplicar l'anterior registre.

Molt sovint l'objectiu final d'un recull toponímic és simplement el de vestir un mapa topogràfic. Basta recordar que la toponímia, juntament amb la planimetria i l'altimetria, constitueix un dels tres principals components de la cartografia bàsica i que rarament és absent a la cartografia derivada. En aquest tipus d'aplicacions cartogràfiques, no podem deixar d'esmentar l'obra editada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (1985) que sota el títol de *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització* fixa les normes específiques per a l'escriptura i retolació dels noms de lloc en els mapes.

LA CLASSIFICACIÓ

Després del treball de camp i la localització cartogràfica dels topònims, s'imposa una nova fase d'anàlisi que ha de permetre l'explotació de la gran quantitat d'informació que de manera intrínseca o associada porten els noms de lloc. Aquesta nombrosa i diversa informació ja apareix a la pròpia estructura formal o divisió interna dels topònims, és a dir, tant als genèrics o apel·latius toponímics, on s'hi troba la terminologia geogràfica genuïna del país, com als determinants. Ja fa temps que aquesta tasca organitzadora per a emmagatzemar la gran quantitat de dades obtingudes de cara a la seva explotació, passa per a l'aprofitament d'algun dels diversos programes informàtics (Rosset, 1992) avui a l'abast per a gestionar la base de dades. Òbviament no hi ha un únic model de classificació i el més recomanable és dissenyar-la a la pròpia mida d'acord amb els objectius proposats. A manera d'exemple pot servir la següent classificació (Ordinas, 2001) de la toponímia referida al paisatge natural amb genèrics que apareixen a la toponímia balear:

Orònims

Relleu negatiu

Depressions allargades

- *arreplegada, barranc, canada, canal, canalada, coma, comellar, comellarada, conca, entreforc, estret, freu, regana, regatell, regueró, torrent, torrentera, vall*
- *crivell, crivella, xap*

Depressions arrodonides

- *Clot, clota, clotada, fondal, fondalada*

Depressions elevades

- *coll, escollat, sella*
- *portell, pas, jou, estret*

Relleu neutre

Verticalitat (interior i litoral)

- *badaluc, balç/bauç, bot, cordó, empenyalador, enfront, espenyador/espenyadero, frontó, morral, penjall, penjant, penya, salt, serrat, tallant, timba*
- *paret, precipici, espadat, penya-segat, tall-serrat, forapeu*

Inclinació

- *baixada/baixador (debaixador, abaixador), pujada/pujador/pujant, barda, bardalera, capamunta/capamunt, capavalla/capavallada/capavall, cosplana/cosplanada, costa, coster, costera, davallada/davallador, empitada/empit, falda, galta/galtarell, mirant, penjant, platja, platjada, racó, raiguer, rosseguera, rost/rosta, xaragall/saragall, solana, tombant, vessant*
- *Sacoster, llenegadís, rampa, pendís, pendent*

Escalonament

- *banc, bancal, caire, cingle, cinglera, enrocador, grau, recingle, replà, rota, timba*

Horitzontalitat

- *Camp, canavall, esblandida, esplanada, horta, pla, planiol, plana (planella, planeta) planada, planera/planer, planícia, planissa, ras, sacoster*
- *llis/llisa, llisar*

Relleu positiu

Major o macro

- *alt, amunt, mola, munt, muntanya, puig/putxet, serra, serralada, talaia, tossal,*

Mitjancer o meso

- *castellot, coll, pujol, pujolar, serra, serradell, serral, serrat, tossa, turó, tussol*

Contraforts

- *bec, cap, morro (morràs, morrot, morral, morret, morrillo), morell, punta (puntó, puntarró, punteta, puntoia, puntal, puntassa)*

Menors o micro (part elevada)

- *agulla, agulló, altarut, aresta, caire, canamunt, carena, cimerol, corona, cresta, crestall, cuculla, cucurull, esquena, esquerdà, fort, pic/picó, picatxo, piconar, puntal*

Altres

- *bitzarrot, bony, cagarro, castellet (castellar, castellàs), cavall bernat (penyal bernat, batall bernat), còdol, frare, homo, mac, pa de figa, paller, pedra, penyal, penyalada, penyalar, quer, quintal, quintalar, roca, rocal, rocam, rocar, roquissar, sella, timba, torm*
- *caramull, cogulló, cornador, cot, enclusa, mamella, capell de ferro, esperó, rutló*

Relleu litoral i marítim

Àrees costaneres

- *Aragall, costa, marina, regaló, rentador, riba/ribera, salinar, saluet, tirada, vorera*

Relleu litoral negatiu/ inflexions o concavitats de la costa/ indrets marins

- *ansa, badia, baixamar, banyera, banys, barbada, bassa, bassada, boca, braç de mar, cala (caleta, caló, calonet, calonàs), calanca, canal, clot, colàrsega, dàrsena, embocador/embocadura, entrada, entrador, entreforc, falç, ferradura, gola, olla, racó, raconada, reclau, rim, tenyidor, xarco*
- *ensenada, cova, golf, rada,*

Relleu litoral positiu/ convexitats de la costa/ indrets terrestres

- *agulla, alt, arenal, baixada/baixador, bromer, cap, cap morro, carnatge, castellet, cavall, cinta, cordó, esperó, galera, llavessot, llenegador, llenegall, marès, morro, pesquera, platja (platgeta, platjola), platjada, punta, senya, sobalma, tendre*

Relleu litoral aïllat

- *altina/antina, esclata-sang, escull, escullat/escullar, faralló, illa, illot, penya, penyal, picatxo, prim, primall, roca*
- *arxipèlag*

Relleu marítim (talassonímia)

Termes generals

- *altina/antina, barba, barba de fora, barba d'en terra, barbada, blanc, blancar, canal, carnatge, carrera, clap, coionar, crespellar/crespell/crispell, engolidor, espès, estret, falda, fondejador, fort, freu, granissar, llisar/lliser, llovar/llovat, magraneral, mar, negre, pas, pelat/pelada, penjant, pesquera, planada, regana, tall, ullal, vaira/vaire*

Talassònims positius

- *aferrall, alt, albardà, baix, baixfons, banc, barra, cavall, escull, escullat/escullar, esperó, llosa/llova, mular, munt, placer, prim, primall, pujol, punta, restinga, roca, sec/seca, sobalma, tenassa, trinxà, pedrissa*

Talassònims negatius

- *barra, caire, clot, fonera, fossa/fossar, greny,*

Indrets

- *Baix/baixos, barba de fora, barba d'en terra, cala, camp, canavall, cantó, contrada, cul, forana, foravila, lloc, mitjania, muntanya, paratge, partida, pla, purgatori, racó, raconada, redol, terreny, terror*

Geotopònims

Composició del terreny

Terrosa

- *call vermell, cocó, fangar, ferrissa, ferritja, llot, terra, terror*

Arenosa

- *arenal, areny, blanc, blancar, blanquer, sauló*

Pètria

Blana

- *pedra, crespellar/crespell/crispell, marès, maressar, tenassa, tur, xiscarra*

Dura

- *alliserany, cantinell, claper, còdol, codolada, codolam, codolar, codolinea, fiter, fort, llisa, llisana, llisar/lliser, llombo, llosa/llova, llosar, llovar/llovat, mac, macada, macar, pedregar, pedrís, pedrissa, pedruixella, pedruscada, penya, penyal, penyalada, penyalar, planera/planer, quer, quintal, quintalar, reclau, roca, rocal, rocam, roquissar, seca, sobalma, timba, truc*

Diversa

- *argentera, salobrar*

L'alteració natural del medi. L'erosió

Fissures

- *clivell/crivell, clivella/crivella, cocó, creta, enclletxa/esclletxa, esquerda, regana, regata, xap*

Esllavissades

- *abrisat, enterrossall, esbaldrec, esbaldregat, esllavissat, pedregar, remoll/rimoll, remollador, rosseguera, xaragall*

Erosió superficial

- *burgar, esquerdar, esquetjar, infern, mal lloc, monges, puat, purgatori, rellar*

Erosió marina

- *morter, pastera, pont, salinar*

Erosió subterrània

- *avenc, avencar, balma, barbacana, bufador, capella, cova, coval, covar, covarxa, engolidor, foradada, forat, forn, gruta, refrescador, sobalma, ullal*
- *caramell*

Hidrònims

Hidronímia terrestre

Surgències d'aigua

- *aigua, broll, brollador, degotís, dolç, font, gorg, pixarell/pixat, raig, ufana/font ufana, ull, ullal*

Aigua estancada

- *aiguamoll, albufera, bassal, bassera, bassoll/bassola, berenguera, cocó, coconar, estany, gorg, humit, lliser, marjal, mollerí, negadís, olla, pèlag, prat, salobrar, toll, xarco*

Cursos d'aigua

- *aragall, arplegada, braç, embocador/embocadura, entreforc, grau, jaç, raig, rambla, regueró, riera, rieral, riu, salt, torrent, torrentera, xaragall*

Escassetesa d'aigua

- *secar*

Hidronímia marina

- *aragall, bufador, esbrufador, esquitxador/esquitador, estufador, mar, riuet*

Biotopònims

Fitotopònims

Absència de vegetació

Deforestació

- *arrabassada, artiga, clap, clapa, clariana, pelat/pelada, ras, rompuda, rota*

Incendis

- *cremat/cremada, socarrat/socorrat*

Abundància de vegetació

Comunitats vegetals

- *bosc, boscana, boscatge, bosquet, garriga, garriguer, marina, mosquera, mota, redol, serra, verger*

Espècies

- *agre, aladernar, albadar, altina, alzinar, ametlerar, aranjar, aranyinar, arboçar, argelagar, aritjar, barba, boixar, boval, calabruixar, canyar, canyer, cardassar, carritjar, cartar, cepe-llar, cibollar, ciprellar/xiprellar, coionar, coscollar, esparguerar, espartar, espinagar, este- par, falguerar, fonollar, frigolar, garroverar/garroveral, gatovar, joncar/jonquera, llinar, mastegar, matar, morerar/morerar, murtar/murterar, noguerar/noguerar, olivar, orengar, ortigar/ortigal, pinar, pineda, pinosa, pollar, pomerar/pomeral, porrassar, raspallar, rave- nissar, revellar, romaninar, romeguerar, savinar/sivinar, tarongerar, ullastrar, violar*

Zootopònims

Fauna terrestre

Termes generals

- *agre, bolcador, cagador, cau, jaç,*
- *boval/boal, fortí*

Aus

- *colgada, colgador, colomar/colomer, colombar, corbatera/corpatera, falconera, milocar, niu, sebel-linar*

Fauna marina

- *aranyar, copinar/copinyar, cornetar, granissar, morenar, rafelar, serranar, xuclar*

Diversos

Visió panoràmica del paisatge

- *badador, badaluc, betlem, mirador, miranda, mirant*

L'exposició

- *assolellador, mosquera, obaga/obac, ombriu/ombria/ombrívol, solana, ull de sol*

La meteorologia

- *badia, bufador, casa de neu, clot de neu, nevera, pou de neu, saluet, vaca/bou*

Altres

Coloració

- *blanc, blançar, blanquer, negre*

Metàfora

CLOENDA

Només des de l'experiència que, en múltiples aspectes, proporciona la realització dels reculls toponímics es pot arribar a copsar i a valorar plenament la informació i el coneixement a través d'ells obtinguts. Un cop finalitzada la tasca, a més de la lògica satisfacció personal, el toponimista passa a convertir-se en el millor coneixedor de la porció de territori objecte del seu estudi.

Cal reiterar la urgència de la recollida dels topònims en aquelles àrees on encara no s'ha realitzat ja que el pas del temps i els canvis experimentats sobre el territori impliquen la progressiva desaparició de molts de topònims, al mateix ritme que desapareixen –especialment en àrees rurals marginals i les que experimenten un canvi d'ús–, els seus darrers coneixedors.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme (1993): «Els reculls exhaustius de toponímia a les illes Balears i Pitiüses». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. LIII: 143-147.
- AMIGO, Ramon (1980): «Vint-i-cinc anys d'experiència en reculls de noms de lloc. Uns quants exemples modèlics». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. I: 19-28.
- AMIGO, Ramon (1980): «Normes per a reculls de topònims». *Butlletí interior de la Delegació d'Ensenyament en Català*. 154. Barcelona.
- AMIGO, Ramon (1989): *Sobre inventari de noms de lloc*. Reus: Ed. del Centre de Lectura.
- CORREDOR, A. M. (1990): «L'enquesta oral: primer pas d'un treball d'onomàstica?». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. XL: 1-4.
- Institut Cartogràfic de Catalunya (1985): *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya. (Sèrie Manuals; 1).
- LLEONART i ORRI, Assumpta (1993): «Toponímia en cartografia. Una base de dades toponímica a Catalunya». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. LIII: 87-106.
- LLULL MARTÍ, Antoni (1983): «Recull, classificació i arxivament de materials en la investigació onomàstica». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. XIV: 25-28.
- ORDINAS, Antoni (1994): *Actualització del recull bibliogràfic de toponímia i antroponímia de les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears. (Quaderns de toponímia, onomàstica i cultura popular; 2).
- ORDINAS, Antoni (1995): «El tractament informàtic de la toponímia. Proposta per a la configuració d'una base de dades». *Estudis Baleàrics*: 51. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- ORDINAS, Antoni (1997): «La toponímia del Mapa Topogràfic Balear a escala 1:5.000». A AUTORS DIVERSOS *Onomàstica a la Catalunya del Nord*. Cahiers de l'Université de Perpignan. Presses Universitaires de Perpignan-Institut Català de Recerques en Ciències Socials. 24: 117-124.
- ORDINAS, Antoni (1998): *Cartografia i toponímia*. Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern Balear. (Ciències Socials a les Illes Balears. Bibliografia bàsica, 1).

ORDINAS, Antoni (2001): *Geografia i Toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. Palma: Ed. Moll. (Col·lecció *Els treballs i els dies*, 48).

ROSSET, L. (1992): «La toponymie par l'ordinateur». La recherche toponymique dans les Alpes Occidentales, Actes de la conférence annuelle du Centre d'Études Francoprovençales René Willien de Saint-Nicolas, 19-20 desembre, Aoste.